

آموزش کتابخانه‌های دیجیتال: محافظه کاری یا رادیکالیسم

● مازیار امیرحسینی

عضو هیأت علمی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی
دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه شیراز



الکترونیک، کتابخانه‌های بدون دیوار و کتابخانه‌های آینده پرداخته‌اند. این گروه شکاف موجود را ناشی از تفاوت نگرش در مطالعات کتابداری و علوم رایانه می‌دانند. (۶، ص ۴۶) رد پای این تفکر نیز در مستندات فارسی موجود است. (۲، ص ۱۲-۱۹) از طرف دیگر گروهی نیز قائل به چهار دیدگاه در همین رابطه هستند و به این ترتیب آغاز سخن می‌نمایند: واژه کتابخانه‌های دیجیتال امروزه به طور گسترده‌ای از چهار منظر مقبولیت عام یافته است: اول از منظر کاربرد، یعنی توصیف استفاده از فنون دیجیتال بوسیله کتابخانه‌ها در فراهم‌آوری، ذخیره، محافظت و ایجاد امکان دسترسی به اطلاعات.

مقدمه

مفهوم کتابخانه‌های دیجیتالی حدود سه دهه در مستندات و گردهمایی‌های تخصصی کاربرد داشته است. در این میان متخصصان فناوری و کتابداران، تعاریف متفاوتی را از آن ارائه داده‌اند. در واقع هرکسی از ظن خود یار این مقوله شده و قائل به تعبیر و تفاسیر گوناگونی در این حیطه شده است. این مقوله بی‌شبهت به تفاسیر ماهوی پیرامون حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی نیست و هنگام مطالعه در تاریخچه و مباحث نظری کتابخانه‌های دیجیتال این تشابه به ذهن متبادری شود. لیکن بستر ایجاد و تکوین کتابخانه‌های دیجیتال هرچه که باشد، از ضرورت و جودی آن در دسترس پذیر ساختن اطلاعات نمی‌کاهد و اهداف اطلاع‌رسانی را خدشه‌دار نمی‌کند. از طرف دیگر نیز بیان دیدگاه‌های متفاوت در این خصوص به تبلور تفکر نظری در حوزه کتابخانه‌های دیجیتال کمک می‌کند. تنها شرط آن این است که به جای افتادن در چرخه متولی‌شناسی - که درد دیرینه کتابداران می‌باشد - طرفین مباحث به شناسایی دیدگاه‌های یکدیگر پرداخته و از امکانات یکدیگر بهره‌برداری نمایند تا گامی مؤثر در دسترسی آزاد به اطلاعات برداشته شود.

بنابراین پرداختن به مقوله آموزش در حیطه کتابخانه‌های دیجیتال فارغ از تبیین دیدگاه‌های مختلف نبوده و چه بسا ذکر اهداف، کاربرد، جایگاه و نقش‌های این نوع از کتابخانه‌ها در تشریح برنامه آموزشی کتابخانه‌های دیجیتال کمکی شایان توجه خواهد بود.

دیدگاه محافظه‌کاران و رادیکال‌ها

پیرامون تفاوت نگرش‌ها از منظر تعاریف تا کنون مباحثی صورت گرفته است. گروهی با اتکا به مستندات تخصصی به تبیین شکاف بین نقطه نظرهای گوناگون پیرامون کتابخانه‌های دیجیتال و مفاهیم مرتبط مانند کتابخانه‌های دورگه (Hybrid library) - کتابخانه‌های بهره‌مند از منابع چاپی و الکترونیک - کتابخانه‌های

دوم تأثیر، یعنی تحلیل تأثیرات فنون و مفاهیم کتابخانه‌های دیجیتال روی کتابخانه‌های سنتی از دیدگاه توسعه مجموعه‌ها، خدمات فنی و خدمات استفاده‌کنندگان. سوم جنبه‌های اجتماعی، که در واقع به تحلیل نقش کتابداران در اجتماع در عصر اطلاعات دیجیتال می‌پردازد. چهارم جنبه‌های فنی، که دربرگیرنده مسائل مهم پیرامون توسعه کتابخانه‌های دیجیتال از نقطه نظر مسائل فنی، حقوق معنوی، فشارهای اقتصادی، استانداردها و محافظت و بقای اطلاعات دیجیتال. (۹، ص. ۴) به نظر می‌رسد که طرز تفکر این گروه نوعی آشتی‌جویی و تفکیک در شرح وظایف شواپیه‌های علوم کتابداری و رایانه است!

لیکن در اینجا به اختصار به تفاوت نگرش محافظه‌کارانه و رادیکال از نقطه نظرهای گوناگون می‌پردازیم. پیش از پرداختن به تشریح تفکرات گوناگون محافظه‌کاران و رادیکال‌ها لازم است که کمی به تبیین الگوها و زیربنای فکری آن‌ها بپردازیم. محافظه‌کاران در بحث از کتابخانه‌های دیجیتال به نوعی واقع‌گرایی در قید زمان معتقد هستند و در مقابل رادیکال‌ها پیرو محورهای آرمانی و کمال‌گرایی فارغ از قید زمان می‌باشند. از طرف دیگر سنت‌گرایی محافظه‌کاران در مستندات و بیاناتشان رخ می‌نماید و در مقابل حرکت به سمت مدرنیسم رگه‌های افکار رادیکال‌ها را تشکیل می‌دهد. محافظه‌کاران شرایط فعلی را بهترین موقعیت فرض می‌کنند و در مقابل هر تغییر مقاومت می‌کنند. از طرف دیگر رادیکال‌ها - خصوصاً در ایران - مدرن‌زده هستند و از مدرنیسم پوسته خارجی آن را برگزیده‌اند و به دنبال واردات آخرین تکنولوژی‌ها می‌باشند. قبل از تشریح زمینه تفکرات هر دو گروه، بیان اهداف کتابخانه‌های دیجیتال لازم به نظر می‌رسد.

اهداف کتابخانه‌های دیجیتال

یکی از اهداف اصلی کتابخانه‌های دیجیتال که متخصصان این حوزه قائل به آن هستند «فراهم آوردن تمام مطالب و موارد برای تمام مردم» است. در ضمن اهداف فرعی برگرفته از این هدف کلی وجود دارد که در ادامه به آن اشاره خواهد شد. بیان اهداف فرعی در این بخش به روش سقراطی، همراه با سؤال آغاز می‌شود و در نهایت ما را به هدف غایی کتابخانه‌های دیجیتال رهنمون می‌سازد.

۱. چرا ما تحقیق و توسعه کتابخانه‌های دیجیتال را انجام می‌دهیم؟ برای قرار دادن مطالب و اسناد دیجیتال در اینترنت که بتوان آن‌ها را پیدا و مورد استفاده قرار داد.

۲. چرا این کار را می‌کنیم؟ تا اینکه دستیابی به آن‌ها را بیشتر،

محافظه‌کاران در بحث از کتابخانه‌های دیجیتال به نوعی واقع‌گرایی در قید زمان معتقد هستند و در مقابل رادیکال‌ها پیرو محورهای آرمانی و کمال‌گرایی فارغ از قید زمان می‌باشند

سریع‌تر و کارآمدتر نماییم.

۳. چرا؟ چون اطلاع‌رسانی امری مفید و خوب است، بنابراین

هر چه بیشتر باشد بهتر است.

۴. چرا؟ برای بدست آوردن دموکراسی، تحصیل و آموزش،

پیشرفت علم و فناوری.

۵. چرا؟ برای زندگی خوب: آزادی، سلامتی، رابطه معنوی و

اخلاقی، دانش معرفت و رفاه. (۴، ص. ۵۷)

با عنایت به اهداف فوق و سایر زمینه‌ها (پیرامون اختلافات فکری در ذیل بحث خواهد شد) و نگرش‌های مختلف محافظه‌کاران و رادیکال‌ها پیرامون کتابخانه‌های دیجیتال از نظر خواهد گذشت:

۱. هدف کتابخانه‌های دیجیتال: اگر ما هدف اصلی «تمام مطالب برای تمام مردم» را بپذیریم، دو دیدگاه محافظه‌کارانه و رادیکال این‌گونه به معارضه در می‌آیند:

۱-۱. دیدگاه محافظه‌کاران: کتابخانه‌های دیجیتال در تبیین اهداف مستقل و مشخص برای خود - که نشانگر دلایل وجودی آن‌هاست - دچار کمبود می‌باشند. هدف اصلی فوق ما را به یاد اهداف کتابخانه‌های عمومی و ملی می‌اندازد. آیا این هدف در عالم واقع کاملاً محقق شده است؟ یا اینکه برای یافتن هدف کتابخانه‌های دیجیتال «به سمت مجموعه یا مؤسسه‌ای برویم که این‌گونه کتابخانه‌ها را تنظیم و اداره می‌کنند» (۴، ص. ۵۶) محافظه‌کاران معتقدند که در صورت خوش‌بینی پیرامون این هدف و الصاق آن به کتابخانه‌های دیجیتال، «باید حداقل به کتابخانه‌های ملی توجه داشته باشیم که آن مسیر را پیموده‌اند و در این راه شکست خورده‌اند». (۴، ص. ۵۷)

۱-۲. دیدگاه رادیکال‌ها: این گروه با استعانت از هدف فوق آرمان‌گرایانه از اهداف مشترک محققان و سرمایه‌گذاران سخن به میان می‌آورند و اهداف غایی را در قالب این عبارات بیان می‌کنند:

۳. چالش اجتماعی: ابداع و گسترش امکانات گوناگون دسترسی به اطلاعات، افزایش حجم اطلاعات و توزیع اطلاعات غیرضروری، باورهای اجتماعی را در خصوص اهمیت حیاتی اطلاع رسانی، تحت تاثیر قرار داده است.

۳-۱. دیدگاه رادیکال‌ها: نظر این گروه در سوسین هدف فرعی یعنی «اطلاع‌رسانی امری مفید و خوب است، بنابراین هر چه بیشتر باشد بهتر است».

۳-۲. دیدگاه محافظه‌کاران: این گروه باورهای رنگ‌باخته پیرامون مفاهیم اطلاع‌رسانی الکترونیک و دیجیتال، بخصوص از طریق شبکه‌های اطلاع‌رسانی را در حیطه اجتماعی زیر سؤال می‌برند. سؤال کلیدی آن‌ها این است که «آیا اطلاع‌رسانی بیشتر همیشه بهتر است؟ مانند نامه‌های الکترونیک غیرضروری. آلبرت بورگمن معتقد است که اطلاع‌رسانی در حال لبریز شدن و در واقع خفه شدن است. (۴، ص. ۵۸) بنابراین نقش آتی عوامل انسانی در سازماندهی دانش به شکل هدفمند، پالایش اطلاعات و مهارت‌های مدیریت در ترکیب کتابخانه‌های دیجیتال - به منظور برطرف ساختن مشکلات پیشگفته - اجتناب‌ناپذیر است. (۷، ص. ۱۲)

۴. تاثیر: تاثیر کتابخانه‌های دیجیتال از سازوکارهای پیاده‌سازی و ارائه خدمات آن در بستر اجتماع قابل مشاهده است. آیا استفاده کنندگان به نحو احسن پیرامون نیازهای اطلاعاتی خود راهنمایی می‌شوند؟ چه نوع تأثیری از این پدیده مخلوق ذهن بشر در زندگی اجتماعی و فردی حادث شده است؟

۴-۱. دیدگاه رادیکال‌ها: همفکران در این گروه تاثیر کتابخانه‌های دیجیتال را مثبت ارزیابی می‌کنند. این تأثیر به روشنی در هدف فرعی پنجم مستتر است: «زندگی خوب: آزادی، سلامتی، رابطه معنوی و اخلاقی، دانش، معرفت و رفاه».

۴-۲. دیدگاه محافظه‌کاران: این جماعت در پاسخ به گروه قبل قیاسی عمل می‌کنند و می‌گویند: سازوکارهای اطلاع‌رسانی در کتابخانه‌های دیجیتال منجر به افزایش غیرضروری اطلاعات می‌شود، اطلاعات غیرضروری نقش مثبتی را در زندگی فردی و اجتماعی به همراه نخواهد داشت... پس سازوکارهای اشاعه اطلاعات در کتابخانه‌های دیجیتال بر زندگی فردی و اجتماعی تأثیر منفی هم خواهند داشت. گروهی از تندروها نیز در این خصوص از پیامدهای مصیبت‌بار ناشی از اخذ تصمیم‌های اشتباه و انتخاب استانداردها و فناوری‌های نادرست در ساخت کتابخانه‌های دیجیتالی سخن به میان می‌آورند. (۸، ص. ۳۱)

۵. بستر فرهنگی: اولین قدم در شناسایی هر پدیده، شناسایی محل رشد، نمو و ابداع آن است. بررسی ابداعات در خلأ امکان‌پذیر

دیدگاه محافظه‌کاران:

در شرایط کنونی به واسطه

گسترده‌گی در انتشار و ذخیره

مواد چاپی، در کنار منابع

الکترونیک، امکان تحقق

جهان تمام دیجیتال دور از

دسترس است

«تحقیق و توسعه (پیرامون کتابخانه‌های دیجیتال) تا موارد متعالی‌تر بشری امتداد می‌یابد» و این مهم «عهد و پیمان کتابخانه‌های دیجیتالی است» و عامل و «محرک روحی و روانی» (۴، ص. ۵۶) برای پژوهشگر محسوب می‌شود. پیکان تندروها در این میدان، سایر رادیکال‌ها را نشان می‌دهد و راه افراط به حدی است که به ترسیم سه سطح برای کتابخانه‌های دیجیتال از سه منظر پرداخته می‌شود. این سناریو سطوح کتابخانه‌های دیجیتال را - که نمود فکری انواع رادیکال‌ها و سطح بندی آن‌هاست - به این ترتیب نمودار می‌سازد: کتابخانه‌های دیجیتال منفرد، کتابخانه‌های دیجیتال توزیع شده و کتابخانه‌های دیجیتال یکپارچه. (۷، ص. ۱۱)

۲. گستره عمل: پیش فرض در اینجا برگرفته از حوزه ماموریت کتابخانه‌های دیجیتالی است. به این ترتیب که گستره عمل، دیجیتالی کردن کلیه مواد، مدارک، خدمات و... می‌باشد.

۲-۱. دیدگاه رادیکال‌ها: همفکران در این گروه معتقدند: «ما به سمت یک جهان تمام دیجیتالی پیش می‌رویم و باید این حرکت را انجام دهیم». (۴، ص. ۵۶) آرمان‌گرایی این گروه در بیان عقایدشان کاملاً مشهود است.

۲-۲. دیدگاه محافظه‌کاران: این گروه با تکیه بر واقعیات دنیای کنونی از جنبه مدیریتی به موضوع می‌نگرند. بنابراین اذعان می‌دارند که در شرایط کنونی به واسطه گسترده‌گی در انتشار و ذخیره مواد چاپی، در کنار منابع الکترونیک، امکان تحقق جهان تمام دیجیتال دور از دسترس است. بنابراین باید تمام تلاش خود را مصروف مدیریت مجموعه‌های چاپی و دیجیتال در کنار یکدیگر کنیم. در واقع قائل به مفهوم کتابخانه‌های دورگه هستند. (۶، ص. ۲۱) از منظری دیگر آن‌ها معتقدند که کتابخانه‌های دیجیتال تنها در روش انتخاب، فراهم‌آوری، سازماندهی، دسترس‌پذیری و محافظت از مواد دیجیتال با کتابخانه‌های سنتی متفاوت هستند.



قوت تکیه کرد تا در میدان رقابت علمی، متخصصان علوم رایانه را - که موج سوار اهداف متعالی کتابداری شده‌اند - پشت سر گذاشت. این مهم محقق نمی‌شود، مگر اینکه مباحث آموزشی را مورد نقد و بررسی مجدد قرار دهیم. از مباحث نوین پرهیز نکنیم، خودآموزی پیشه کنیم، از گفتن نمی‌دانم هراس نداشته باشیم، از متقدمان سکوی استادی را بگیریم و با دست خود به متأخران بسپاریم و در نهایت مسحور فناوری نوین نشده و خود نیز جعبه مارگیری ابداع نکنیم. به این ترتیب می‌توان به انتقال صحیح دانش از طریق آموزش امیدوار بود.

میان‌روی در برنامه‌ریزی آموزشی

حوزه آموزش کتابداری نیازمند برداشتن یک گام به جلو به منظور هماهنگی با تحولات تخصصی این حیطه می‌باشد. در این خصوص تلاش‌هایی به همت پیشروان این حوزه در مجموعه‌های آموزشی محقق شده است. لیکن این کوشش‌ها همه جانبه و فراگیر نبوده، بر مبنای پژوهش‌های کاربردی با تکیه بر نیازهای بومی شکل نگرفته و نیز برنامه‌های آموزشی، شاهد تندروری‌ها و کندروی‌ها بوده است. تفکر میانه‌رو بدنبال شناسایی مقدرات مادر کشور می‌باشد و از طرف دیگر به زیرساخت‌ها و امکانات کشور در مقوله ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال می‌اندیشد. شاید بتوان گفت که میان‌روها به یک روایت به مدرنیسم تکیه ندارند و قائل به پست مدرنیسم می‌باشند. از منظری دیگر نیز این گروه چشم به سنت‌ها نبسته‌اند و با عنایت به فرهنگ و مسائل بومی خود، سعی بر تفسیر و تعبیر مزایای کتابخانه‌های دیجیتال برای کشور دارند. پژوهشگران چینی معتقدند که کتابخانه‌های دیجیتال در مفهوم و

نیست و نیازمند شناسایی جامعه محیط بر آن و فرهنگ حاکم در جامعه مربوطه است. در اینجا سخن را محافظه کاران می‌گشایند و از اهمیت بستر فرهنگی سخن به میان می‌آورند. اگر خلق، ابداع و گسترش پدیده‌ای در جامعه «الف» صورت پذیرد و این پدیده از جامعه «الف» به جامعه «ب» منتقل شود، به همراه خود کلیه باورها و هنجارهای جامعه «الف» را خواهد برد. در اینجا است که چالش بین فرهنگ‌ها پیش می‌آید و عده‌ای این چالش را به یک شکاف فنی بین کشورهای توسعه یافته و در حال رشد در توسعه کتابخانه‌های دیجیتال نسبت می‌دهند. (۱۰، ص. ۶۶)

در خاتمه این بحث ذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد که جامعه کتابداری در کدام صف ایستاده است؟ آیا با خواندن مطالب بالا سعی بر قرار گرفتن در یکی از دو جناح را کرده‌اید؟ آیا سنت‌گرا یا پیرو مدرنیسم هستید؟ واقعیت را دنبال می‌کنید یا بر آرمان‌ها و ایده‌آل‌ها تکیه دارید؟ آیا ضرورتاً باید یکی از دو مکتب معارض را برگزید؟ برای پاسخ دادن به این سؤالات نیازمند شناسایی جایگاه حرفه‌ای خود، نگرش علمی خالی از تعصبات تخصصی، پرهیز از پیش داوری و نگرش یک بعدی و ملبس شدن به زیور واقعیت به همراه نگرش آرمان‌خواهانه هستیم. از نقطه نظر این جانب رشته کتابداری در سطح جهانی نیازمند تحرکی دوباره است. کتابداران نیازمند بازآموزی و آموزش مستمر می‌باشند. مباد که موج نو (کتابداران با تحصیلات آکادمیک) خود به دریای سنت بدل شوند و نقش آنتی تزگونه دهه‌های گذشته خود را به دست فراموشی سپارند. بنابراین باید به جای تفکرات آمیخته با سنت‌گرایی، موقعیت موجود را مورد شناسایی قرار داد، بر نقاط ضعف فائق آمد و بر نقاط

کارشناسی ارشد، لحاظ شده است. (۵، ص. ۱۰۴-۱۰۹)

برنامه ریزی آموزشی با عنایت به مقاطع تحصیلی رشته کتابداری و اطلاع رسانی در مقاطع تحصیلی گوناگون در کشور تعلیم داده می شود و مقاطع تحصیلی پیشگفته از کاردانی تا دکتری تخصصی را در بر می گیرد. با توجه به جدول ذیل (۳، ص. ۱۰۵) می توان پراکندگی سطوح مختلف آموزشی را در انواع دانشگاه ها مورد بررسی قرار داد.

جدول شماره ۱: پراکندگی مقاطع تحصیلی با توجه به نوع دانشگاه در رشته کتابداری و اطلاع رسانی

نوع دانشگاه	تعداد کاردانی	کارشناسی ارشد	کارشناسی دکتری
دانشگاه آزاد اسلامی	۱۶	×	×
دانشگاه پیام نور	۲۰	×	
دانشگاه های دولتی (وزارت علوم)	۱۸	×	×
دانشگاه های علوم پزشکی	۸	×	
مراکز آموزش علمی- کاربردی	۷	×	
مؤسسات خصوصی	۲	×	
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران	۱	×	
جمع	۷۲		

پیشنهاد می شود که در برنامه ریزی آموزشی به منظور گنجاندن موضوع کتابخانه های دیجیتال در مجموعه دروس رشته کتابداری و اطلاع رسانی، مقاطع تحصیلی مدنظر قرار گیرد. بنابراین در ارائه پیشنهاد سعی بر این خواهیم داشت که مقوله بندی را بر مبنای مقاطع تحصیلی شکل دهیم.

قابل ذکر است که کدهای پیشنهادی برای دروس از برنامه آموزشی مقاطع تحصیلی گوناگون در رشته کتابداری و اطلاع رسانی، مصوب شورای عالی برنامه ریزی وزارت علوم، اخذ شده است. (۱)

در معماری، باید منطبق بر الگوی کتابخانه های چینی شوند. (۱۰، ص ۶۳) پس ضروری است که در اندیشه مدرن شد و از پوسته ها و تفکرات قشری پرهیز کرد. بنابراین حفظ اعتدال و میانه روی در برخورد با موضوعات نوین علمی و فنی راه کاری مؤثر در برنامه ریزی آموزشی رشته کتابداری در بحث کتابخانه های دیجیتال می باشد. پیرامون برنامه ریزی آموزشی در رابطه با حوزه کتابخانه های دیجیتال نکات ذیل حائز اهمیت می باشد:

– کتابخانه های دیجیتال مفهومی نوین است که نیازمند شناسایی همه ابعاد آن می باشیم.

– تعیین جایگاه دقیق کتابخانه دیجیتال در بدنه دانش کتابداری و اطلاع رسانی امری ضروری است.

– برنامه ریزی پیرامون آموزش کتابخانه های دیجیتال مانند هر حوزه نوین علمی دیگر نیازمند فعالیت پژوهشی می باشد.

– پرهیز از همپوشانی واحدهای درسی نوین با سایر دروس از جمله نتایج پژوهش در این حوزه می باشد.

– پرهیز از نگرش های یک بعدی که نشأت گرفته از حوزه تخصصی برنامه ریزان آموزشی است.

– پرهیز از تاکید بیش از حد به جنبه های فنی در آموزش کتابخانه های دیجیتال.

– تاکید بر دیدگاه ها، اهداف و عناصر مرتبط با حوزه کتابداری و اطلاع رسانی.

– برنامه ریزی آموزشی پیرامون کتابخانه های دیجیتال در تناسب با مقاطع تحصیلی مختلف.

– شناسایی و تحلیل منابع آموزشی هسته و حاشیه ای لاتین و فارسی مرتبط با حوزه کتابخانه های دیجیتال.

– تنظیم و تدوین بنیادی اهداف و سرفصل های کتابخانه های دیجیتال مرتبط با رشته کتابداری و منطبق با نیازهای بومی.

پیشنهاد برنامه آموزشی کتابخانه های دیجیتال

با عنایت به نکات فوق در برنامه ریزی آموزشی در حوزه کتابخانه های دیجیتال، مطالبی که از نظر خواهد گذشت، تنها جنبه پیشنهاد دارد. چرا که اعتقاد دارم هرگونه برنامه ریزی خرد و کلان نیازمند پژوهش عمیق و همه جانبه می باشد. بنابراین خود نیز از این قاعده مستثنی نمی باشم و اشاراتی که ارائه خواهد شد، برگرفته از نتایج پژوهش های برون مرزی، مستندات و منابع اطلاعاتی مرتبط و تجارب شخصی این جانب در حوزه برنامه ریزی آموزشی می باشد. در ضمن ذکر این نکته حائز اهمیت است که در نگارشی پیشنهادی که در سال ۱۳۸۳ منتشر شد، واحد درسی کتابخانه های دیجیتال در برنامه درسی دوره

دوره‌گردانی و کارشناس کتابداری و اطلاع‌رسانی

کتابخانه‌های دیجیتال با عنایت به ماهیت و اهداف آن‌ها، به عنوان نوعی از کتابخانه‌ها - اهداف این کتابخانه‌ها شبیه کتابخانه‌های عمومی است - در نظر گرفته می‌شوند. بنابراین می‌توان از دیدگاه شکل‌گیری یا سیر تحول آن‌ها در مجموعه دروس تخصصی در درس تاریخچه کتابخانه و کتابداری (کد درس ۲۱۱) بحثی را آغاز کرد. پیشنهاد می‌شود که حجم ارائه بحث کتابخانه‌های دیجیتال در درس پیشگفته در مقطع گردانی ۱ ساعت و در سطح کارشناسی ۲ ساعت باشد. در ضمن از دیدگاه روش نوین اشاعه اطلاعات نیز می‌توان در دروس مرجع‌شناسی به مقوله کتابخانه‌های دیجیتال اشاره‌هایی داشت.

قابل ذکر است که مفهوم کتابخانه‌های دیجیتال از دیدگاه‌های مختلف قابل تفسیر و تعبیر می‌باشد، به عنوان مثال از منظر سازماندهی اطلاعات روش‌های خاص خود را دارد یا به عنوان نوعی پایگاه اطلاعاتی منسجم و یکپارچه شناخته می‌شود. پس می‌توان قائل به ردپایی از آن در دروس سازماندهی (کد درس ۱۱۱ و ۱۱۲) و درس کتاب‌شناسی (کد درس ۲۱۸) در مقطع کارشناسی شد.

شرح مبحث کتابخانه‌های دیجیتال در دوره گردانی و کارشناسی آموزش کتابخانه‌های دیجیتال در درس کتابخانه و کتابداری که بخشی از دروس تخصصی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی است می‌تواند شامل عناوین پیشنهادی ذیل باشد:

- تاریخچه تکوین کتابخانه‌های دیجیتال: شامل تعاریف و مفاهیم، مباحث شبکه‌های اطلاع‌رسانی، اینترنت، منابع الکترونیک و سیر تحول کتابخانه‌های الکترونیک، اهداف کتابخانه‌های دیجیتال، وظایف کتابخانه‌های دیجیتال، دلایل وجودی کتابخانه‌های دیجیتال، تفاوت کتابخانه‌های دیجیتال با کتابخانه‌های سنتی، ضرورت کتابخانه‌های دیجیتال، آیا کتابخانه‌های دیجیتال جایگزین کتابخانه‌های سنتی هستند؟

در ضمن می‌توان در مجموعه دروس تخصصی انتخابی کتابداری، درسی تحت عنوان «آشنایی با کتابخانه‌های دیجیتال» افزود. این درس در برگیرنده ۲ واحد نظری و شامل ۳۴ ساعت آموزش خواهد بود. هدف از این درس - که به صورت انتخابی ارائه می‌شود - عبارت است از: آشنایی با تاریخچه، سیر تحول کتابخانه‌های دیجیتال و مباحث بنیادین پیرامون این مبحث. پیش‌نیاز این درس گذراندن واحدهای تخصصی چون سازماندهی اطلاعات (۴)، مجموعه‌سازی (۲) و دروس مرجع عمومی لاتین، مرجع‌شناسی تخصصی و اصول کار مرجع می‌باشد.

جدول شماره ۲: مشخصات درس «آشنایی با کتابخانه‌های دیجیتال» ذیل دروس تخصصی کتابداری (انتخابی)

کد درس	نام درس	تعداد واحد	نوع واحد	تعداد ساعت	پیشنیاز
۲۲۲	آشنایی با کتابخانه‌های دیجیتال	۲	نظری	۳۴	۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۰، ۲۱۳، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۹

دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

این سطح آموزشی دارای شاخه‌های چهارگانه کتابخانه‌های دانشگاهی، کتابخانه‌های عمومی، کتابخانه‌های آموزشگاهی و اطلاع‌رسانی می‌باشد. قابل ذکر است که برای کلیه شاخه‌ها، دروس مشترک اختصاصی وجود دارد. پیرامون آموزش مبحث کتابخانه‌های دیجیتال پیشنهاد می‌شود که درسی مستقل تحت این عنوان در مجموعه دروس اختصاصی اجباری قرار نگیرد. لیکن در شرح درس مربوط به دروس اختصاصی اجباری (دروس مبنا) که مرتبط با موضوع کتابخانه‌های دیجیتال می‌باشد، سرفصلی با این عنوان افزوده شود. با عنایت به مطالب پیشگفته، در جدول شماره ۳ پیشنهاد گنجانیدن سرفصل کتابخانه‌های دیجیتال در شرح درس واحدهای مرتبط (درس مبنا) آمده است.

جدول شماره ۳: جایگاه سرفصل مربوط به کتابخانه‌های دیجیتال در دروس اختصاصی اجباری مرتبط (دروس مبنا) در شاخه‌های چهارگانه آموزشی در سطح کارشناسی ارشد.

شاخه‌های چهارگانه	عنوان دروس اختصاصی اجباری مرتبط (دروس مبنا)	عنوان سرفصل	تعداد ساعت
کتابخانه‌های دانشگاهی	تکنولوژی اطلاعات و سیستم‌های اطلاع‌رسانی	نقش آموزشی کتابخانه‌های دیجیتال	۴
کتابخانه‌های آموزشگاهی	سازماندهی و اداره کتابخانه‌های آموزشگاهی	نقش آموزشی کتابخانه‌های دیجیتال	۴
کتابخانه عمومی	نظام‌های همکاری بین کتابخانه‌های	کتابخانه‌های دیجیتال به عنوان کتابخانه عمومی	۴
اطلاع‌رسانی	ذخیره و بازیابی اطلاعات	کتابخانه‌های دیجیتال	۶

علاوه بر موارد پیشگفته می‌توان درسی را تحت عنوان «کتابخانه‌های دیجیتال» در مجموعه دروس تخصصی اختیاری شاخه‌های چهارگانه دوره کارشناسی ارشد، لحاظ کرد. ویژگی‌های این درس در جدول شماره ۴ آمده است.

جدول شماره ۴: مشخصات درس «کتابخانه‌های دیجیتال» ذیل شاخه‌های چهارگانه دروس تخصصی کتابداری (انتخابی)

شاخه‌های چهارگانه	عنوان درس	تعداد واحد	نوع واحد	تعداد ساعت	پیش نیاز
کتابخانه‌های دانشگاهی	کتابخانه‌های دیجیتال	۲	نظری	۳۴	۳۱۲
کتابخانه‌های آموزشگاهی	کتابخانه‌های دیجیتال	۲	نظری	۳۴	۳۲۶
کتابخانه‌های عمومی	کتابخانه‌های دیجیتال	۲	نظری	۳۴	۳۲۱
اطلاعات‌رسانی	کتابخانه‌های دیجیتال	۲	نظری	۳۴	

دوره دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی
پیرامون آموزش مبحث کتابخانه‌های دیجیتال پیشنهاد می‌شود که درسی مستقل تحت این عنوان در مجموعه دروس اختصاصی اجباری قرار نگیرد. لیکن در شرح درس مربوط به دروس اختصاصی اجباری (دروس مبنا) که مرتبط با موضوع کتابخانه‌های دیجیتال می‌باشد، سرفصلی با این عنوان افزوده شود. درس مبنا در اینجا عبارت‌انداز: ارتباطات و سیبرنتیک، مدیریت پایگاه‌های اطلاعاتی و نظام‌های بازیابی اطلاعات که در جدول شماره ۵ پیشنهاد گنجانیدن سرفصل کتابخانه‌های دیجیتال در شرح درس این واحدها آمده است.

جدول شماره ۵: جایگاه سرفصل مربوط به کتابخانه‌های دیجیتال در دروس اختصاصی اجباری مرتبط (دروس مبنا) در سطح دوره دکتری

کد درس	عنوان درس اختصاصی اجباری مرتبط (دروس مبنا)	عنوان سرفصل	تعداد ساعت
۶۹۱	ارتباطات و سایبرنتیک	ارتباطات و نگرش سیستمی در کتابخانه‌های دیجیتال	۶
۶۰۶	مدیریت پایگاه‌های داده‌ها	مدیریت داده در نظام کتابخانه‌های دیجیتال	۶
۶۰۷	نظام‌های بازیابی اطلاعات	ذخیره و بازیابی محتوای کتابخانه‌های دیجیتال	۶

در ضمن می‌توان درسی را تحت عنوان «مفاهیم نظری و کاربردی کتابخانه‌های دیجیتال» در مجموعه دروس تخصصی اختیاری دوره دکتری، لحاظ کرد. ویژگی‌های این درس در جدول شماره ۶ آمده است.

جدول شماره ۶: مشخصات درس «مفاهیم نظری و کاربردی کتابخانه‌های دیجیتال» ذیل دروس تخصصی کتابداری (انتخابی) سرفصل دروس تخصصی کتابداری (انتخابی): مفاهیم نظری و کاربردی کتابخانه‌های دیجیتال

کد درس	نام درس	تعداد واحد	نوع واحد	تعداد ساعت	پیش نیاز
۶۱۰	مفاهیم نظری و کاربردی کتابخانه‌های دیجیتال	۲	نظری	۳۴	۶۰۶، ۶۰۷، ۶۱۱

در این بخش به شرح مشخصات و ویژگی‌های درس تخصصی انتخابی «مفاهیم نظری و کاربردی کتابخانه‌های دیجیتال» مطابق با الگوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم می‌پردازیم.

سرفصل دروس تخصصی کتابداری (انتخابی): کتابخانه‌های دیجیتال

در این بخش به شرح مشخصات و ویژگی‌های درس تخصصی انتخابی «کتابخانه‌های دیجیتال» مطابق با الگوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم می‌پردازیم.

کتابخانه‌های دیجیتال

تعداد واحد: ۲

نوع واحد: نظری

پیش نیاز: شاخه کتابخانه‌های دانشگاهی، ۳۱۲/کتابخانه‌های آموزشگاهی، ۳۲۶/کتابخانه‌های عمومی، ۳۲۱
هدف: آشنایی با مفاهیم بنیادین، سیر تحول و تاریخچه و شناسایی امکانات و نقش‌های اساسی کتابخانه‌های دیجیتال.

سرفصل‌های درس: (۳۴ ساعت)

– تاریخچه و سیر تحول کتابخانه‌های دیجیتال، اهداف و وظایف این کتابخانه‌ها، تاثیرات آموزشی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی آن‌ها، امکانات کتابخانه‌های مجازی و دیجیتال مانند فضاهای کار اشتراکی، بهره‌گیری از قابلیت‌های موجود در اینترنت، اتاق‌های ملاقات الکترونیکی و... اجزا و اولویت‌های کتابخانه‌های دیجیتال، طراحی برنامه‌های آموزشی برای کتابخانه‌های دیجیتال، نقش ارتباطات و اشتراک منابع در این کتابخانه‌ها، محتوای این کتابخانه‌ها، کاربران اطلاعات دیجیتال و تحلیل نیازهای آن‌ها، مباحث کتابخانه‌های دیجیتال مانند مدیریت، نظام‌های اطلاع‌رسانی، شبکه‌سازی، ذخیره و بازیابی اطلاعات، حفاظت و نگهداری اطلاعات، مالکیت و حقوق معنوی اطلاعات دیجیتال...

مفاهیم نظری و کاربردی کتابخانه‌های دیجیتال

تعداد واحد: ۲

نوع واحد: نظری

پیش‌نیاز: ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۱۱، ۶۹۱

هدف: آشنایی با مفاهیم نظری و تئوریک، جنبه‌های کاربردی و بومی‌سازی فناوری و شناسایی امکانات و زیرساخت‌های ملی در برخورد و تکوین کتابخانه‌های دیجیتال.

سرفصل‌های درس: (۳۴ ساعت)

اصول و مبانی نظری و تئوریک کتابخانه‌های دیجیتال، نگرش‌های گوناگون پیرامون این مفهوم و تفاوت فلسفی دیدگاه‌های مختلف، مدیریت و برنامه‌ریزی استراتژیک پیرامون کتابخانه‌های دیجیتال، شناسایی بستر انتقال تکنولوژی و توجه به زیرساخت‌ها، بومی‌سازی فناوری در کشور، شناسایی امکانات و منابع مادی و انسانی در پیاده‌سازی کتابخانه‌های دیجیتال، پرداختن به مباحثی در حیطه کتابخانه‌های دیجیتال چون تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات، مفاهیم شبکه‌سازی، مدیریت دانش و اطلاعات، اقتصاد اطلاعات، پایگاه‌های اطلاعاتی متن، تصویر و صوت، یکپارچگی و انسجام اطلاعات، نظام‌های اطلاع‌رسانی، حفاظت و نگهداری اطلاعات، حقوق معنوی، منابع الکترونیک و دیجیتال‌سازی، ارتباطات و انواع ارتباط در کتابخانه‌های دیجیتال، نقش کتابخانه‌های دیجیتال در چالش‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، تأثیرات بنیادین ظهور کتابخانه‌های دیجیتال در حوزه‌های گردآوری، ذخیره، پردازش، مستندسازی، سازماندهی و اشاعه اطلاعات، تأثیرات آموزشی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کتابخانه‌های دیجیتال، امکانات کتابخانه‌های مجازی و دیجیتال مانند فضاهای کار اشتراکی، بهره‌گیری از قابلیت‌های موجود در اینترنت، اتاق‌های ملاقات الکترونیکی و... پیشرفت‌های آتی و آینده کتابخانه‌های دیجیتال.

نتیجه‌گیری

با عنایت به آنچه از نظر گذشت دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرهای گوناگون پیرامون کتابخانه‌های دیجیتال مورد بحث و بررسی قرار گرفت. این دیدگاه‌ها شامل مبانی فکری کتابداران و متخصصان رایانه، نظرات آشتی‌جویانه و نیز تبیین دیدگاه محافظه‌کاران و رادیکال‌ها پیرامون تعاریف و مفاهیم کتابخانه‌های دیجیتال بود. در ضمن پیرامون دیدگاه میانه‌رو که با نگرش معتدل به موضوع می‌نگرد بحث شد و این نکته مورد نظر قرار گرفت که تفکر میانه‌رو بدنبال شناسایی مقدرات ما در کشور می‌باشد و از طرف دیگر به زیرساخت‌ها و



امکانات کشور در مقوله ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال می‌اندیشد. بنابراین ذکر شد که پرداختن به مقوله آموزش در حیطه کتابخانه‌های دیجیتال فارغ از تبیین دیدگاه‌های مختلف نبوده و چه بسا ذکر اهداف، کاربرد، جایگاه و نقش‌های این نوع از کتابخانه‌ها در تشریح برنامه آموزشی کتابخانه‌های دیجیتال کمکی شایان توجه خواهد بود.

به این ترتیب از طریق آشنایی با دیدگاه‌های مختلف می‌توان دایره مفهومی بحث کتابخانه‌های دیجیتال را تعیین کرد، جایگاه موضوع کتابخانه‌های دیجیتال را در دانش کتابداری ردیابی نمود، مباحث مرتبط با حیطه کتابداری و اطلاع‌رسانی را تشریح کرد، منابع و مستندات آموزشی مرتبط با مفاهیم و خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی را انتخاب کرد و در نهایت گامی مؤثر در راستای تدوین برنامه آموزشی کتابخانه‌های دیجیتال برداشت.

افزودن بحثی نوین در برنامه آموزشی مستلزم عبور از سه مدخل می‌باشد: اول افزودن یک مدخل آموزشی در مجموعه دروس تخصصی اجباری کتابداری؛ دوم افزودن یک مدخل آموزشی در مجموعه دروس تخصصی انتخابی کتابداری و سوم افزودن سرفصلی ذیل دروس تخصصی انتخابی و اجباری (دروس مبنا). با عنایت به آنچه در این مقاله از نظر گذشت، مدخل دوم و سوم مجرای حضور بحث کتابخانه‌های دیجیتال در برنامه آموزشی کتابداری بود. این مهم به چند دلیل محقق شد، دلایل مورد نظر عبارت‌اند از:

الف - اگر قرار بر این است که مدخل کتابخانه‌های دیجیتال به عنوان درس تخصصی کتابداری در مجموعه دروس اجباری قرار گیرد، پس پرداختن به سایر مباحث نوین مانند نشر الکترونیکی، منابع اطلاعاتی الکترونیکی، اصطلاحنامه‌های الکترونیکی، فراکتاب‌ها، خدمات اطلاع‌رسانی الکترونیکی و... نیز دلیل حضور می‌یابند.

7. Ingwersen, P. *The role of libraries and librarians in organizing information. Libri*.49 (1). Mar., 1999, P. 11-15.

8. Tennant, R. *Digital libraries: the grand challenges. Library Journal*. 122(20), Dec. 1997. P. 31-32.

9. Wang, B; Meng, G. The digital library: its definition and impacts on traditional libraries. *Journal of Information, Communication and Library Science*. 5(2), Winter 1998, p.3-13.

10. Zeng, L. ; Zhang, J.; Yang, Z. Digital libraries: where to go? : an analysis of the definition, architecture and projects of digital libraries. *Journal of the China Society for Scientific and Technical Information*. 19(1), Feb, 2000, p. 64-73.

منابع مورد استفاده در تدوین شرح دروس:

۱. آرمز، ویلیام وای. کتابخانه‌های دیجیتال. ترجمه زهیر حیاتی و هاجرستوده، تهران: نشر کتابدار، ۱۳۸۰.

۲. کوپال، کریشان. کتابخانه‌های دیجیتال در عصر اطلاع‌رسانی الکترونیکی. ترجمه علیرضا رستمی گومه، ویراسته حسین مختاری معمار، تهران: نشر چاپار، ۱۳۸۲.

۳. همایش سراسری بسوی کتابخانه‌های دیجیتال: تغییر یا تحول کتابخانه‌های سنتی (۱۳۸۰: تهران). کتابخانه‌های دیجیتالی: گزیده مقالات همایش سراسری بسوی کتابخانه‌های دیجیتال، گردآوری و ویراسته سعیدرضایی شریف‌آبادی، تهران دبیرش، ۱۳۸۱.

4. Borgman, C. L. *From Gutenberg to the global information infrastructure*. Cambridge: MIT Press, 2000.

5. Borgman, C.L. What are digital libraries? *Information Processing Management*. 35(3), 227-243.

6. Jacso, Peter. What is digital librarianship. *Computers in Libraries*. 20(1). P54-55.

7. Lunin, L. Introduction and overview to perspectives on digital libraries. *Journal of American Society for Information Science*. 44(8), 441-443.

8. Manwald, N.M. *Digital libraries: Dynamic storehouse of digitized information*. New Delhi: New Age International, 1996.

ب - در ضمن با نگاهی دقیق می‌توان دریافت که این گونه مباحث، دربرگیرنده نقش‌های نوینی است که برای ابزارها و خدمات گذشته لحاظ شده است. پس می‌توان هر یک از آن‌ها را در مداخل آموزشی مجموعه دروس تخصصی اجباری قرار داد.

ج - آیا از دیدگاه نظری و کاربردی جایگاه کتابخانه‌های دیجیتال همسنگ یا فراتر از دروس تخصصی دیگر مانند خدمات عمومی، مرجع‌شناسی اسلامی، حفاظت و نگهداری مواد کتابخانه، مدیریت آرشیو، نظریه و روش‌های خدمات مرجع، کتابداری تطبیقی رفتارهای اطلاع‌یابی، اقتصاد اطلاعات و غیره... نیست. بنابراین با عنایت به مباحث و دلایل فوق، پیشنهادهایی پیرامون برنامه‌ریزی آموزشی برای مفهوم کتابخانه‌های دیجیتال، ارائه شد. این پیشنهادها همان گونه که از نظر گذشت به تفکیک سطوح آموزشی گوناگون در کشور، مورد بحث قرار گرفت. امید است که از طریق یک فعالیت پژوهشی منسجم و یکپارچه، کلیه مقولات نوین در برنامه آموزشی در نظر گرفته شود، تا در این مقال مدیون رادیکال‌ها نباشیم.

منابع:

۱. ایران. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. برنامه آموزشی دوره کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری. تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۶۵-۱۳۷۳.

۲. کوشا، کیوان. «بحران معرفت‌شناسی در مدیریت کتابخانه‌های دیجیتال»، کتاب ماه کلیات، سال ۷، شماره ۱۲، ص ۱۲-۱۹.

۳. کولائی، فردین. «کتابخانه‌های دیجیتال در عصر اطلاعات الکترونیکی»، کتاب ماه کلیات، سال ۷، شماره ۱۲، ص ۱۰۴-۱۱۱.

۴. لوی، ام. دیوید. کتابخانه‌های دیجیتال و مشکل هدف و چالش درک استفاده از آن‌ها، در کتابخانه‌های دیجیتال. ترجمه محمدکاردان نشاطی. - تهران: چاپار، ۱۳۸۲.

۵. مرتضایی، لیلا. طراحی برنامه درسی کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی: گرایش اطلاع‌رسانی، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۸۳.

6. Bawden, D., Rowlands, I. *Understanding digital libraries: towards a conceptual framework*. London: British Library, Research and Innovation Report, 1999.